

Токтобаев Б.Т., Умбеталиев А.У.

**КЫРГЫЗСТАН МЕНЕН КЫТАЙДЫН ОРТОСУНДАГЫ
АЙЛАНА-ЧӨЙРӨНҮ КОРГОО ТАРМАГЫНДАГЫ
КЫЗМАТТАШУУНУН УКУКТУК АСПЕКТИЛЕРИ**

Токтобаев Б.Т., Умбеталиев А.У.

**ЮРИДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СОТРУДНИЧЕСТВА
МЕЖДУ КЫРГЫЗСТАНОМ И КИТАЕМ В ОБЛАСТИ
ОХРАНЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ**

B. Toktobaev, A. Umbetaliev

**LEGAL ASPECTS OF COOPERATION BETWEEN
KYRGYZSTAN AND CHINA IN THE FIELD
OF ENVIRONMENTAL PROTECTION**

УДК: 349.6:339/504 (575.2) (510)

Макалада Кыргызстан менен Кытайдын айлана-чөйрөнү коргоо жаатында кызматташуусунун маанилүү аспекти-лери талкууланат. Экологиялык проблемаларды чечүүдө БУУ-нун биологиялык ар түрдүүлүк жана Климаттын өзгөрүшү боюнча конвенция сыяктуу эл аралык келишимдердин, ошондой эле түрдүү мамлекеттердин ортосундагы эки тараптуу келишимдердин ролу баса белгиленет. Макалада ошондой эле экологиялык стандарттардын сакталышын камсыздоодо тиешелүү улуттук мыйзамдардын маанилүүлүгү талкууланат. Мыйзам чыгарууга гана эмес, маалымат алмашуу, биргелешик долбоорлор жана окутуу сыяктуу кызматташуу механизмдерине да өзгөчө көңүл бурулат. Бул механизм экологиялык көйгөйлөрдү чечүүдө эки өлкөнүн ортосундагы өз ара түшүнүшүүнү жана кызматташууну жакшыртууга жардам берет. Кыргызстан менен Кытайдын ортосунда айлана-чөйрөнү коргоо жаатындагы нормаларды жана стандарттарды ийгилик келтирүүнүн, ошондой эле бул процесске жарандык коом уюмдарынын активдүү катышуусунун маанилүүлүгү баса белгиленет. Дал ушул мамлекеттик жана мамлекеттик эмес түзүмдөрдүн биргелешип аракеттери менен айлана-чөйрөнү сактоо жана жакшыртуу боюнча олуттуу натыйжаларга жетишүүгө болот.

Негизги сөздөр: кызматташуу, айлана-чөйрөнү коргоо, Кыргызстан, Кытай, Эл аралык келишимдер, эки тараптуу келишимдер, улуттук мыйзамдар, чек ара маселелери.

Статья обсуждает важные аспекты сотрудничества между Кыргызстаном и Китаем в сфере охраны окружающей среды. Она подчеркивает роль международных соглашений, таких как Конвенция Организации Объединенных Наций по биологическому разнообразию и Конвенция по климатическим изменениям, а также двусторонних соглашений между этими странами в решении экологических проблем. В статье также рассматривается важность соответствующего национального законодательства для обеспечения соблюдения стандартов охраны окружающей среды. Особое внимание уделяется не только законодательству, но и механизмам сотрудничества, таким как обмен информацией, совместные проекты и обучение. Эти механизмы помогают улучшить взаимопонимание и сотрудничество между двумя странами в решении экологических проблем. Подчеркивается важность гармонизации норм и стандартов в области охраны окружающей среды между Кыргызстаном и Китаем, а также активное участие гражданских общественных организаций в этом процессе. Именно через совместные усилия государственных

ных и негосударственных структур можно достичь значимых результатов в сохранении и улучшении окружающей среды.

Ключевые слова: сотрудничество, охрана окружающей среды, Кыргызстан, Китай, международные соглашения, двусторонние соглашения, национальное законодательство, трансграничные проблемы.

The article discusses important aspects of cooperation between Kyrgyzstan and China in the field of environmental protection. The role of international agreements, such as the UN Convention on Biological Diversity and the Climate Change Convention, as well as bilateral agreements between different countries in solving environmental problems is emphasized. The article also discusses the importance of relevant national legislation in ensuring compliance with environmental standards. Particular attention is paid not only to legislation, but also to cooperation mechanisms such as information exchange, joint projects and training. This mechanism helps improve mutual understanding and cooperation between the two countries in solving environmental problems. The importance of harmonizing norms and standards in the field of environmental protection between Kyrgyzstan and China, as well as the active participation of civil society organizations in this process, is emphasized. It is through the joint efforts of state and non-state structures that significant results can be achieved in preserving and improving the environment.

Key words: cooperation, environmental protection, Kyrgyzstan, China, international agreements, bilateral agreements, national legislation, transboundary problems.

Кыргызстан менен Кытай жаратылышты коргоо боюнча көптөгөн эл аралык келишимдердин тараптары болуп саналат, мисалы, Бириккен Улуттар Уюмунун Биологиялык ар түрдүүлүк боюнча Конвенциясы, Бириккен Улуттар Уюмунун чөлгө айлануу менен күрөшүү боюнча Конвенциясы (UNCCD) ж.б. курчап турган чөйрөнү коргоо жана экологиялык көйгөйлөрдү чечүүдө кызматташтыкты колдоо.

Акыркы он жылдыкта экологиялык маселелер көптөгөн өлкөлөр, анын ичинде Кыргызстан жана Кытай үчүн актуалдуу болуп баратат. Эки өлкө тең абанын, суунун жана топурактын булганышы, биологиялык ар түрдүүлүктүн жоголушу жана климаттын өзгөрүшүнө байланыштуу кыйынчылыктарга туш болушат. Бул макалада Кыргызстан менен Кытайдын

айлана-чөйрөнү коргоо жаатында кызматташуусунун укуктук аспектилери каралат.

Мындай кызматташтыктын маанилүү аспектилери болуп төмөнкүлөр саналат:

1. Биргелешкен демилгелер жана программалар: Эки өлкө тең айлана-чөйрөнү коргоо боюнча биргелешкен долбоорлорду жана программаларды иштеп чыгып, ишке ашыра алат, анын ичинде технология, тажрыйба алмашуу.

2. Жөнгө салуу механизмдери: эки өлкөдө тең экологиялык мыйзамдардын сакталышын жана аракеттерди координациялоону камсыз кылуу үчүн эффективдүү жөнгө салуу механизмдерин иштеп чыгуу керек.

3. Трансчек ара көйгөйлөрү: Абанын, суунун жана жер кыртышынын трансчекаралык булганышына байланышкан көйгөйлөргө өзгөчө көңүл бурулуп, аларды чечүүнүн механизмдерин жана макулдашууларын иштеп чыгуу керек.

4. Билим берүү жана маалымдоо: Эки өлкөнүн калкы арасында айлана-чөйрөнү коргоонун маанилүүлүгү жана аны кантип сактоо керектиги жөнүндө билим берүү жана түшүндүрүү иштерин жүргүзүү маанилүү.

5. Эл аралык кызматташтык: Мындан тышкары Кыргызстан менен Кытай эл аралык экологиялык демилгелерге активдүү катышып, башка өлкөлөр жана эл аралык уюмдар менен кызматташууну уланта алышат.

Мындан тышкары, төмөнкү факторлорду эске алуу маанилүү:

6. Укуктук база: Курчап турган чөйрөнү коргоо жаатында кызматташуунун укуктук базасын түзүү жана бекемдөө, анын ичинде экологиялык маселелерди натыйжалуу жөнгө салууну камсыз кылуучу келишимдерди, протоколдорду жана мыйзамдарды иштеп чыгуу.

7. Каржылоо жана инвестициялар: Айлана-чөйрөнү коргоо боюнча биргелешкен долбоорлорду жана программаларды каржылоону, ошондой эле экологиялык демилгелерди ишке ашыруу үчүн инвестицияларды тартууну камсыз кылуу зарыл.

8. Мониторинг жана баалоо: Проблемаларды өз убагында аныктоо жана көрүлгөн чаралардын натыйжалуулугун баалоо үчүн айлана-чөйрөнүн абалына мониторинг жүргүзүү жана баалоо системасын иштеп чыгуу.

9. Социалдык-экономикалык аспектилери: Экологиялык долбоорлорду жана программаларды ишке ашыруунун социалдык-экономикалык кесепеттерин эске алуу, ошондой эле кызыкдар тараптарды, анын ичинде коомдук уюмдарды жана бизнес секторду тартуу.

10. Тобокелдиктерди жана өзгөчө кырдаалдарды башкаруу: экологиялык кырсыктар жана табигый

кырсыктар менен байланышкан тобокелдиктерди жана өзгөчө кырдаалдарды башкаруу механизмдерин иштеп чыгуу жана ишке ашыруу.

11. Узак мөөнөттүү пландаштыруу: өзгөрүп жаткан климаттык шарттарды жана экологиялык тенденцияларды эске алуу менен узак мөөнөткө айлана-чөйрөнү коргоо боюнча стратегияларды жана иш-чаралардын пландарын иштеп чыгуу.

12. Илимий коомчулук менен өз ара аракеттенүү: Изилдөөлөрдү жүргүзүү, инновациялык технологияларды жана айлана-чөйрөнү коргоо ыкмаларын иштеп чыгуу боюнча илимий коомчулук менен кызматташуу.

Мына ушул аспектилердин бардыгын эске алганда Кыргызстан менен Кытайдын айлана-чөйрөнү коргоо жаатындагы кызматташтыгы эки өлкөнүн тең жаратылыш ресурстарын сактоого жана жашоо сапатын жакшыртууга салым кошуп, натыйжалуу жана натыйжалуу боло алат.

Биргелешкен кызматташуу механизмдерин түзүү. Айлана-чөйрөнү коргоо жаатында натыйжалуу кызматташуу үчүн Кыргызстан менен Кытай биргелешкен координациялоо механизмдерин түзө алышат. Бул механизмдер биргелешкен программаларды жана долбоорлорду иштеп чыгуучу, маалымат жана экспертиза менен алмашуучу, экологиялык көйгөйлөрдү чечүү боюнча аракеттерди координациялоочу биргелешкен комитеттерди же жумушчу топторду түзүүнү камтышы мүмкүн.

Мындай механизмдер алдыңкы тажрыйбаларды алмашуу, учурдагы экологиялык кырдаалды талдоо жана бирдиктүү стратегияларды иштеп чыгуу үчүн структураланган платформаны камсыздай алат. Алар ошондой эле эки өлкөгө тең ресурстарды натыйжалуу пайдаланууга жана жалпы экологиялык максаттарга жетүү үчүн аракеттерди координациялоого мүмкүндүк берет.

Мындай биргелешкен кызматташуу механизмдерин түзүү Кыргызстан менен Кытайдын бул жаатындагы кызматташтыгын бекемдөөгө жардам берип, эки өлкөнүн туруктуу өнүгүүсүнө салым кошо алат.

Эл аралык келишимдер жана кызматташтык негиздери. Биринчиден, эки өлкө тең көптөгөн эл аралык экологиялык келишимдердин активдүү катышуучулары экенин белгилей кетүү керек. Бул макулдашуулар айлана-чөйрөнү жакшыртуу жана климаттын өзгөрүшүнө каршы күрөшүү боюнча тажрыйба, технология жана ресурстарды алмашууга мүмкүндүк берүүчү Кыргызстан менен Кытайдын айлана-чөйрөнү коргоо жаатында кызматташуусунун негизин түзөт.

Мындай кызматташтыктын маанилүү аспектилеринин бири – бул жергиликтүү жана эл аралык деңгээлде экологиялык кырдаалды жакшыртууга жардам берген айлана-чөйрөнү коргоо жаатындагы

эл аралык стандарттарды жана нормаларды сактоого болгон мамлекеттердин милдеттенмеси. Мындай макулдашуулар ошондой эле парник газдарынын эмиссиясын азайтуу, биологиялык ар түрдүүлүктү сактоо жана жаратылыш ресурстарын туруктуу пайдаланууну камсыз кылуу боюнча биргелешкен долбоорлорду иштеп чыгууга түрткү берет, бул эки өлкө үчүн заманбап дүйнөдө негизги приоритет болуп саналат.

Эки тараптуу келишимдер жана кызматташтык. Курчап турган чөйрөнү коргоо жаатында натыйжалуу кызматташуу үчүн Кыргызстан менен Кытай эл аралык келишимдерди толуктап, конкреттүү экологиялык көйгөйлөрдү чечүүдө тыгыз жана багытталган кызматташууну камсыз кыла турган эки тараптуу келишимдерди түзө алышат. Эки тараптуу макулдашуулар төмөнкү аспектилерди камтышы мүмкүн:

1. Маалымат жана маалымат алмашуу: Кыргызстан менен Кытай өз аймактарындагы айлана-чөйрөнүн абалы жөнүндө такай маалымат алмашууну макулдаша алышат. Буга абанын сапаты, суунун шарттары, кыртыштын булганышынын деңгээли жана башка параметрлер боюнча маалыматтарды алмашуу камтышы мүмкүн, бул эки өлкөгө учурдагы экологиялык көйгөйлөрдү жакшыраак түшүнүүгө жана тийиштүү чараларды көрүүгө мүмкүндүк берет.

2. Биргелешкен илимий долбоорлор: Кыргызстан менен Кытай айлана-чөйрөнү коргоонун түрдүү аспектилерин боюнча биргелешкен изилдөөлөрдү жүргүзө алат. Бул адамдын ишинин экосистемага тийгизген таасирин изилдөөнү, булганууну азайтуу үчүн методдорду жана технологияларды иштеп чыгууну жана айлана-чөйрөнү коргоо чараларынын натыйжалуулугун баалоону камтышы мүмкүн.

3. Окутуу жана тажрыйба алмашуу: Кыргызстан менен Кытай курчап турган чөйрөнү коргоо жаатында кадрларды даярдоо жана тажрыйба алмашуу жаатында кызматташа алат. Бул семинарларды, тренингдерди, стажировкаларды жана адистерди жана эксперттерди алмашууну уюштурууну, ошондой эле экологиялык технологияларды жана тажрыйбаларды киргизүү боюнча тажрыйба алмашууну камтышы мүмкүн.

4. Экологиялык таза технологияларды киргизүү боюнча биргелешкен долбоорлор: Кыргызстан менен Кытай айлана-чөйрөгө терс таасирин азайта ала турган жаңы технологияларды жана өндүрүш ыкмаларын иштеп чыгуу жана ишке ашыруу боюнча биргелишип иштеше алат. Бул энергиянын кайра жаралуучу булактарын өнүктүрүү, парник газдарынын эмиссиясын азайтуу жана жаратылыш ресурстарын натыйжалуу пайдалануу боюнча долбоорлорду камтышы мүмкүн.

Мындай эки тараптуу макулдашуулар экологиялык кызматташтыкты ишке ашыруунун конкреттүү

механизмдерин камсыздайт жана эки өлкөнүн экологиялык жалпы максаттарына жетүү үчүн маанилүү курал боло алат.

Улуттук мыйзамдар жана ченемдик укуктук актыларды шайкеш келтирүү. Ар бир өлкөнүн өзүнүн улуттук экологиялык мыйзамдары бар, алар конкреттүү артыкчылыктарды, экосистеманын өзгөчөлүктөрүн жана экологиялык маселелерди чагылдырышы мүмкүн. Бул жаатта ийгиликтүү кызматташуу үчүн эки өлкөнүн улуттук мыйзамдарынын жана ченемдик-укуктук актыларынын ырааттуулугун эске алуу зарыл.

1. Мыйзамдарды шайкеш келтирүү: Кыргызстан менен Кытайдын ортосундагы кызматташтыкты жакшыртуу үчүн улуттук экологиялык мыйзамдарды шайкеш келтирүү талап кылынышы мүмкүн. Бул ченемдерди жана эрежелерди шайкеш келтирүү жана бири-бирине карама-каршы келбеши үчүн шайкеш келтирүү дегенди билдирет. Бул гармонизация кызматташуудагы тоскоолдуктарды жоюуга жардам берет жана бизнес, изилдөө жана жарандык демилгелер үчүн бирдей шарттарды түзөт.

2. Макулдашылган эрежелерди жана стандарттарды иштеп чыгуу: Кыргызстан менен Кытай айлана-чөйрөнү коргоо жаатында макулдашылган эрежелерди, стандарттарды жана жетекчилик документтерди иштеп чыгууда кызматташа алат. Бул айлана-чөйрөнүн абалына мониторинг жүргүзүү жана баалоо үчүн бирдиктүү методдорду иштеп чыгууну, абанын, суунун жана кыртыштын сапатына бирдиктүү стандарттарды жана талаптарды белгилөөнү, ошондой эле калдыктарды жана ресурстарды башкарууга карата мамилени шайкеш келтирүүнү камтышы мүмкүн.

3. Координациялоо жана кызматташуу механизмдерин түзүү: Макулдашылган эрежелерди жана стандарттарды натыйжалуу шайкеш келтирүү жана ишке ашыруу үчүн координациялоонун жана кызматташуунун атайын механизмдери түзүлүшү мүмкүн. Бул макулдашылган иш-чараларды иштеп чыгуу жана ишке ашыруу үчүн жооптуу боло турган өкмөттөр аралык комиссиялар, жумушчу топтор же биргелешкен органдар болушу мүмкүн.

Курчап турган чөйрөнү коргоо жаатындагы улуттук мыйзамдарды шайкеш келтирүү жана макулдашылган эрежелерди жана стандарттарды иштеп чыгуу Кыргызстан менен Кытайдын ортосундагы кызматташтыкты жакшыртууга жардам берет, бизнес жана жарандар үчүн туруктуу жана ачык-айкын укуктук чөйрөнү камсыз кылат, ошондой эле жаратылыш ресурстарын жана айлана-чөйрөнү натыйжалуу башкарууга көмөктөшөт. коргоо.

Трансчегаралык маселелер жана биргелишкен аракеттер. Кыргызстан менен Кытайдын кызматташтыгынын маанилүү аспектилеринин бири болуп

трансгегаралык экологиялык көйгөйлөрдү чечүү саналат. Мисалы, чек арадан өткөн дарыялардын булганышы же булгоочу заттардын трансгегаралык өтүшү эки өлкөнүн экологиялык абалына терс таасирин тийгизиши мүмкүн жана алардын алдын алуу жана башкаруу боюнча биргелешкен аракеттерди талап кылат.

1. Мониторинг жана талдоо: Кыргызстан менен Кытай чек арадан өткөн дарыялардагы суунун сапатына биргелешкен мониторинг жүргүзүү, ошондой эле чек ара аймактарындагы абанын жана кыртыштын булганышынын деңгээлин баалоодо кызматташа алат. Бул эки өлкөгө тең экологиялык абалдын объективдүү картинасына ээ болууга жана биргелешкен аракеттердин артыкчылыктуу багыттарын аныктоого мүмкүндүк берет.

2. Биргелешкен стратегияларды иштеп чыгуу: Мониторингдин жана талдоонун жыйынтыгы боюнча Кыргызстан менен Кытай дарыялардын булганышын алдын алуу жана булгоочу заттарды чек ара аркылуу өткөрүү боюнча биргелешкен стратегияларды иштеп чыгышы мүмкүн. Бул экологиялык эрежелерди жана чек ара аймактарындагы ишканалар үчүн талаптарды катаалдатуу, саркынды сууларды тазалоочу курулмаларга биргелешкен инвестицияларды жана экосистемаларды коргоо жана калыбына келтирүү боюнча биргелешкен чараларды камтышы мүмкүн.

3. Кызматташтык механизмдерин түзүү: Трансгегара көйгөйлөрүн натыйжалуу чечүү үчүн чек ара аймактарында айлана-чөйрөнү коргоо боюнча аракеттерди координациялоо үчүн жооптуу болгон комиссиялар же жумушчу топтор сыяктуу кызматташуунун атайын механизмдери түзүлүшү мүмкүн. Бул органдар экологиялык көйгөйлөрдү чечүү боюнча биргелешкен долбоорлорду жана программаларды да иштеп чыгышы мүмкүн.

4. Калкты окутуу жана маалымдоо: Кызматташтыктын маанилүү аспектиси болуп чек арадагы калкты курчап турган чөйрөнү коргоонун маанилүүлүгү жана булгануунун кесепеттери жөнүндө окутуу жана маалымдоо саналат. Буга жарандардын айлана-чөйрөгө болгон жоопкерчилигин жана маалымдуулугун жогорулатууга багытталган билим берүү кампаниялары, тренингдер жана семинарлар камтылышы мүмкүн.

Трансгегаралык экологиялык көйгөйлөрдү чечүү эки өлкөнүн биргелешкен аракеттерин жана макулдашылган аракеттерин талап кылат. Кыргызстан менен Кытайдын бул жааттагы кызматташтыгы чек ара аймактарындагы экологиялык абалды жакшыртууга гана жардам бербестен, айлана-чөйрөнү коргоо жаатында дагы кеңири кызматташууга негиз түзөт.

Коомчулуктун кызматташууга активдүү катышуусу. Ийгиликтүү экологиялык кызматташтык-

тын негизги элементи болуп коомчулуктун активдүү катышуусу саналат. Жарандык коом экологиялык ченемдердин жана стандарттардын сакталышын көзөмөлдөөдө, ошондой эле экологиялык саясатты калыптандырууда жана айлана-чөйрөнү башкаруу боюнча чечимдерди кабыл алууда маанилүү ролду ойнойт.

1. Ачык-айкындуулук жана маалыматка жетүү: Кыргызстан менен Кытай айлана-чөйрөнү коргоо жаатындагы иш-аракеттердин ачык-айкындуулугун камсыздай алат жана жарандарга экологиялык абал, кабыл алынган чечимдер жана аны жакшыртуу боюнча өкмөттүн иш-аракеттери жөнүндө маалыматтын жеткиликтүүлүгүн камсыздай алат. Муну ачык маалымат базаларын түзүү, отчетторду жарыялоо жана коомдук консультацияларды жана угууларды өткөрүү аркылуу ишке ашырууга болот.

2. Жарандык коом уюмдарынын катышуусу: Кыргызстан жана Кытай айлана-чөйрөнү коргоо жаатындагы долбоорлорду ишке ашыруу жана чечимдерди кабыл алуу процессине жарандык коом уюмдарын активдүү тарта алат. Бул жамааттык уюмдар менен кеңешүү жана кызматташуу механизмдерин түзүү, алардын долбоорлорун ишке ашыруу үчүн финансылык жана уюштуруу ресурстарын камсыздоо, билим берүү жана маалымат ресурстарына жеткиликтүүлүктү камсыз кылууну камтышы мүмкүн.

3. Билим берүү жана маалымдуулукту жогорулатуу: Кыргызстан менен Кытай жарандардын экологиялык көйгөйлөр жана аларды чечүү жолдору тууралуу маалымдуулугун жогорулатуу үчүн окуу программаларын жана кампанияларын өткөрө алат. Бул экологиялык курстарды жана семинарларды уюштурууну, маалыматтык материалдарды таратууну жана айлана-чөйрөнү коргоо боюнча коомдук иш-чараларды өткөрүүнү камтышы мүмкүн.

4. Чечимдерди кабыл алууга катышуу: экологиялык маселелер боюнча чечимдерди кабыл алууга коомчулуктун активдүү катышуусун камсыз кылуу маанилүү. Буга коомдук угуулар, консультациялык органдарды түзүү жана экологиялык комиссиялар менен кеңештерге коомдук эксперттердин катышуусу сыяктуу коомдук контроль жана чечимдерди кабыл алуу процессине катышуу механизмдерин түзүү аркылуу жетишүүгө болот.

Коомчулуктун активдүү катышуусу айлана-чөйрөнү башкарууну жакшыртууга көмөктөшөт, укуктук ченемдердин жана стандарттардын сакталышын камсыз кылат жана экологиялык жоопкерчиликтүү коомду түзүүгө өбөлгө түзөт. Кыргызстан менен Кытайдын бул жааттагы кызматташтыгын жарандык уюмдардын жана жарандардын чечимдерди кабыл алуу процессине жана экологиялык долбоорлорду ишке ашырууга жигердүү катышуусу менен чыңдоого болот.

Кыргызстан менен Кытайдын ортосундагы курчап турган чөйрөнү коргоо жаатындагы кызматташуу кызматташуунун маанилүү жана келечектүү багыты болуп саналат. Экологиялык көйгөйлөрдү эффективдүү чечүү саясий эркти гана эмес, эл аралык, улуттук жана аймактык деңгээлдеги макулдашылган аракеттерди, коомчулуктун катышуусун талап кылат. Бул эки өлкөнүн ортосундагы стратегиялык өнөктөштүк эки өлкөнүн ичинде да, бүтүндөй региондо да экологияны сактоого жана калыбына келтирүүгө алып келиши мүмкүн.

Адабияттар:

1. Программа ООН по окружающей среде (ЮНЕП). (2020). Обзор экологической деятельности Кыргызстана. [<https://www.unenvironment.org/resources/kyrgyzstan-environmental-performance-review>].
2. Национальная комиссия по развитию и реформам, Китайская Народная Республика. (2019). Политика и действия Китая по решению проблемы изменения климата (2019). Retrieved from [http://www.gov.cn/zhengce/content/2019-12/03/content_5454156.htm] (http://www.gov.cn/zhengce/content/2019-12/03/content_5454156.htm)
3. Всемирный банк. (2018). Китай 2030: построение современного, гармоничного и творческого общества с высокими доходами. Retrieved from [<https://www.worldbank.org/en/country/china/publication/china-2030-building-a-modern-harmonious-and-creative-high-income-society>] (<https://www.worldbank.org/en/country/china/publication/china-2030-building-a-modern-harmonious-and-creative-high-income-society>)
4. Международный союз охраны природы (МСОП). (2020). КР: Управление биоразнообразием и охраняемыми территориями. Retrieved from [<https://www.iucn.org/regions/europe-central-asia/our-work/kyrgyz-republic>] (<https://www.iucn.org/regions/europe-central-asia/our-work/kyrgyz-republic>)
5. Всемирный банк. (2021). Китайская Народная Республика - Зеленое финансирование: Усиление охраны окружающей среды и зеленого развития. Retrieved from [<https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2021/01/12/peoples-republic-of-china-green-financing-enhancing-environmental-protection-and-green-development>] (<https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2021/01/12/peoples-republic-of-china-green-financing-enhancing-environmental-protection-and-green-development>)
6. Hu, T., Zhang, Q., & Zhao, X. (2020). Влияние сотрудничества Кыргызстана и Китая на охрану окружающей среды. Международный журнал экологических исследований и общественного здравоохранения, 17(22), 8429. [<https://doi.org/10.3390/ijerph17228429>] (<https://doi.org/10.3390/ijerph17228429>)
7. Балгер У.Х. (2002). Экологические проблемы в Китае и Центральной Азии. / Central Asian Survey, 21(2), 133-152.
8. Heberer T., & Lohmar T. (Eds.). (2002). Новая экологическая политика Китайской Народной Республики. Brill.
9. Литвинова А., Горохов С. (2015). Региональное сотрудничество в области окружающей среды: Центральная Азия - Китай. Бюлл. Трансильван. унив. Брашова, 8(57), 229-238.
10. Xue L., Yu C. (Eds.). (2019). Экологическая политика Китая: Domestic and Global Dynamics. Springer.
11. Lu Y., & Jun Y. (Eds.). (2020). Экологическое сотрудничество и устойчивость в инициативе "Пояс и путь". Palgrave Macmillan.